

Geliş Tarihi : 12.11.2023
Kabul Tarihi : 21.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

Akdağ, A. (2024). Alî Nazîf'in Miftâhu'l-Bedâyi'den tercüme ve telif yoluyla ürettiği belâgate dair eserler. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 21-40. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

ALÎ NAZÎF'İN MİFTÂHU'L-BEDÂYİ'DEN TERCÜME VE TELİF YOLUYLA ÜRETTİĞİ BELÂGATE DAİR ESERLER

Ahmet AKDAĞ¹

ÖZ

Fars edebiyatında edebî sanatlar ve bazı şiir terimlerini ele alan eser yazma geleneği Râdüyânî (öl. 507/1114'ten sonra)'nin *Tercümânü'l-Belâga'sı* ile başlayıp Reşîdüddîn Vatvât (öl. 573/1177)'in *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r* adlı eseri ile önemli bir merhaleye ulaşmıştır. Vatvât'ın eseri konuyla ilgili kendisinden sonra yazılan eserlerin temel başvuru kaynakları arasında yerini almıştır. Vahîd-i Tebrîzî'nin *Miftâhu'l-Bedâyi* isimli eseri de Vatvât'ın eserinin tesiriyle edebî sanatlar ve bazı şiir terimleri üzerine kaleme alınan eserlerdendir. Bu eser, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış müelliflerden Alî Nazîf tarafından *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adıyla 1300/1882-83 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. Alî Nazîf, altı sene sonra bu tercümesini esas alarak *Zinetü'l-Kelâm* adlı eserini yazmıştır. *Zinetü'l-Kelâm*'da daha önce yazdığı tercümesine bazı eklemelerde bulunmuş ve tercümenin bazı kısımlarını eksiltmiştir. Her iki eser detaylı olarak analiz edildiğinde *Zinetü'l-Kelâm*'ın müstakil bir telif olmaktan ziyade daha önce yazılan tercümeden üretilen bir telif olduğu görülmektedir. Osmanlı telif geleneğinde başka dilden bir eserin Türkçeye aktarılması esnasında kaynak metne ilaveler yapma ve kaynak metinden eksilme veya özetlemelerde bulunma geleneği çokça başvurulan bir usuldür. Söz konusu eserlerin tercüme addedilmesi yeterli olmadığından araştırmacılar tarafından bu eserleri ifade etmek için telif-tercüme terimi önerilmiştir. Alî Nazîf'in *Zinetü'l-Kelâm*'ı da telif-tercüme görünümüne sahip bir eserdir. Ancak bu eser, doğrudan kaynak bir metin yerine müellifin daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesinden üretilmesi yönüyle tercümeden telif mahiyetindedir. Temelde bu hususları ele alan çalışmamız, iki bölümden müteşekkildir. Çalışmanın birinci bölümünde yaşadığı yüzyıl ve vefat tarihi konusunda kaynaklarda birbirinden farklı tarihler öne sürülen Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı zaman dilimi çeşitli karinelere hareketle tespit edilmeye çalışılmış ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde Alî Nazîf'in de hayatı ve eserlerine de kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde ise *Miftâhu'l-Bedâyi* tercümesinde uygulanan yöntem ve bu tercümeden üretilen telif bir eser olması yönüyle *Zinetü'l-Kelâm* üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alî Nazîf, *Miftâhu'l-Bedâyi*, Belâgat, Tercüme, Telif-Tercüme

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ahmetakdag4402@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7895-1293>

Date Received : 12.11.2023
Date Accepted : 21.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

Akdağ, A. (2024). Translation and original works about rhetoric produced by Ali Nazif from Miftah Al-Bedayi. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 21-40. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

TRANSLATION AND ORIGINAL WORKS ABOUT RHETORIC PRODUCED BY ALİ NAZİF FROM MİFTAH AL-BEDAYİ

Ahmet AKDAĞ¹

ABSTRACT

The tradition of writing works on literary arts and some poetic terms in Persian literature has begun with Raduyani's *Tercüman al-Balaga* and reached an important stage with Rashid al-Din Vatvat's *Hadaik al-Sihr fi Dakaik al-Sihr*. Vahid al-Tabrizi's *Miftah al-Badayi* is one of the works on literary arts and some poetic terms written under the influence of Vatvat's work. This work was translated into Turkish by Ali Nazif, with the title *Tercüme-i Miftah al-Badayi* in 1300/1882-83. Six years after writing his translation, Ali Nazif wrote *Zinet al-Kalam* based on this work. In *Zinet al-Kalam*, the author made some additions to his previous translation and omitted some parts of the translation. When both works are analysed in detail, it is understood that *Zinet al-Kalam* is not an independent work, but rather a work produced from the translation of an earlier work. In the Ottoman copyright tradition, it is a common practice to add to, subtract from or summarise the source text when translating a work from another language into Turkish. Since it is not sufficient to consider these works as translations, the term original-translation has been proposed by researchers to express these works. Ali Nazif's *Zinet al-Kalam* is also a work close to original-translation. However, this work is a original work based on the author's previous translation of Miftah al-Badayi. In the first part of this study, the time period in which Vahid al-Tabrizi lived, whose century of life and date of death are suggested to be different from each other in the sources, was tried to be determined based on various clues and information about his works was given. In the second part, that the method applied in the translation of *Miftah al-Badayi* is analysed, and *Zinet al-Kalam* as an original work produced from this translation is emphasised.

Keywords: Ali Nazif, *Miftah al-Badayi*, Rhetoric, Translation, Original-Translation

¹ Asst. Prof., Sinop University, The Faculty of Arts and Sciences, ahmetakdag4402@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7895-1293>

Giriş

Fars edebiyatında belâgat çalışmaları, başlangıçta; belâgatin daha çok bedî ilminin konuları ile bazı şiir terimlerini bir arada ele alan eserler şeklinde tezahür etmiştir. Kaynaklara göre Fars edebiyatında Şehîd-i Belhî (öl. 315/927), Rûdekî (öl. 329/941), Dakîkî (öl. 366/976[?]) ve Katrân-ı Tebrîzî (öl. 482/1089'dan sonra) gibi şairler, şiirlerinde bedî ilminin sanatlarına yer vermişlerdir. Ancak konuyla ilgili derli toplu ilk eser, 11. yüzyıl müelliflerinden Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî tarafından kaleme alınan *Tercümânü'l-Belâga* adlı eserdir (Kılıç, 1992: 383-384). *Tercümânü'l-Belâga* bir önsöz; bir fihrist; tarsî, tecnîs ve çeşitleri, maktûb ve çeşitleri, tezâd, i'nât, istiâre, teşbîh, hüsnü'l-matla, hüsnü'l-makta, siyâkatü'l-a'dâd, iğrâk fi's-sıfat, cem', tefrîk, taksîm, cem' ma'a't-tefrîk, cem' ma'a't-taksîm, cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm, tensîkû's-sıfat, mürââtü'n-nazîr, medhü'l-müvecceh, tecâhülü'l-ârif, iltifât, te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zemm, irsâlü'l-mesel, irsâlü'l-meseleyn, tefsîrü'l-hafî, tefsîrü'z-zâhir, i'tirâzü'l-keâm, muhtemelü'z-ziddeyn, taaccüb, hüsnü't-ta'lîl, istidrâk, aks, suâl ve cevâb, kinâye ve ta'rîz, lugaz, tazmîn ve seci gibi edebî sanatların yanı sıra muktedab, muzâri'a, musammat, muvaşşah, mülemma, mücerred, mukatta, muvassal, musahhaf, mükerrer, müdevver, murabba, tercüme vb. şiir terimleri olmak üzere 73 fasılda müteşekkil ana bölüm ve bir hâtimeden meydana gelmektedir (Ateş, 1949, s. 34). Râdûyânî'nin belâgatin daha çok bedî ilmiyle alakalı konularını içeren *Tercümânü'l-Belâga*'sı, Fars edebiyatının belâgate dair ilk eseri kabul edilmektedir. Eserde belâgatin konuları herhangi bir tasnife tabi tutulmayıp beyân ilminin konuları olan istiâre, teşbîh ve kinâye gibi konular, bedî ilminin konuları ile karışık bir şekilde yer almıştır. Râdûyânî her terimi önce bir veya birkaç cümle ile izah etmiş, ardından Fars şiirinden misaller getirmiştir. Râdûyânî'nin hem muhteva hem de tertipteki usulü, Fars edebiyatında yazılan konuyla ilgili eserler üzerinde etkili olmuştur.

Tercümânü'l-Belâga'dan sonra Fars edebiyatında konuyla ilgili yazılan ve kendisinden sonraki birçok eserin kaynağı hâline gelen temel eser, Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r* adlı eseridir. Vatvât'ın eseri, içerdiği terimler ve bu terimlerin dizilişi açısından Râdûyânî'nin eserine büyük ölçüde benzemektedir. Nitekim Reşîdüddîn Vatvât, eserinin girişinde bedâyi'-i şi'r konusunda daha önce yazılan *Tercümânü'l-Belâga*'yı tetkik ettiğini; ancak eserdeki bazı misallerin hoş olmaması, eserin bazı yanlışlıklar içermesi gibi hususlardan ötürü *Hadâiku's-Sihr*'i kaleme aldığını dile getirmiştir (Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, vr. 1b). Reşîdüddîn Vatvât, her ne kadar *Tercümânü'l-Belâga*'yı bazı eksiklik ve yanlışlıklar açısından eleştirmiş olsa da gerek tertip gerekse muhteva açısından Râdûyânî'nin eserinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Hatta Ahmed Ateş, Vatvât'ın eserinin *Tercümânü'l-Belâga*'dan aşırılmış bir intihal olduğunu dile getirmiştir (1949, s. 45).

Temelde *Tercümânü'l-Belâga*'ya eleştiri olarak kaleme alınan Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr*'inde *Tercümânü'l-Belâga*'nın bazı konularına yer verilmemiş, bazı konularına birtakım eklemelerde bulunulmuş ve bazıları da özetlenerek ele alınmıştır. Bu yönüyle *Tercümânü'l-Belâga*'nın yeniden gözden geçirilmesi sonucu yazılmış olan Vatvât'ın eseri, Fars edebiyatında konuyla ilgili kendisinden sonra kaleme alınan Şems-i Kays (öl. 633/1236'dan sonra)'ın *el-Mu'cem fi Me'âyiri Eş'âri'l-Acem*'i, Hasan (öl. 731/1330'dan sonra)'ın *Bahrü's-Sanâyi*'i, Şems-i Fahrî-i İsfâhânî (öl. 745/1344)'nin *Mi'yâr-ı Cemâlî*'si, Şerefeddin Hasan b. Muhammed Râmî-yi Tebrîzî (öl. 795/1393[?])'nin *Hadâiku'l-Hakâik*'i, Alî bin Muhammed (öl.

8/14. yy)'in *Dekâiku's-Şi'r'i*, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (öl. 910/1504)'nin *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'i'l-Eş'âr*'ı, Vahîd-i Tebrîzî (öl. 942/1535-36)'nin *Miftâhu'l-Bedâyi*'i vb. eserlerin de temel kaynağı olmuştur (Yazıcı, 1992, s. 384).

Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr*'i Fars edebiyatının yanı sıra Türk edebiyatında da konuyla ilgili üretilen eserler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim konuyla ilgili bir çalışmada Mücahit Kaçar, genelde Farsça belâgat eserlerinin özelde ise Reşîdüddîn Vatvât'ın eserinin 17. yüzyıla gelinceye kadar Anadolu sahasında yazılan Türkçe belâgat eserleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, 17. yüzyıldan itibaren ise Arap belâgatının temel kaynaklarından *Telhîsü'l-Miftâh*'ın etkisinin daha baskın bir şekilde kendini gösterdiğini dile getirmiştir (Kaçar, 2022, s. 421-422). Anadolu sahasında kaleme alınan belâgat eserleri üzerinde her ne kadar *Telhîsü'l-Miftâh* ve onun etrafında gelişen eserler 17. yüzyıldan itibaren baskın olarak etkisini göstermiş olsa da Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr*'inin tesiri de devam etmiştir. Örneğin 19. yüzyıl müelliflerinden Alî Cemâleddîn'in *Arûz-ı Türkî İlm-i Kavâfi Sanayi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî*'inin belâgate dair terimlere hasredilen kısmı ile Kerküklü Mehmed Mihri'nin *el-Eserü'l-Celîl fî Medh alâ İsmâil* adlı eserinde Vatvât'ın tasnif ve tertibinin esas alındığı görülmektedir.

Fars edebiyatında Vatvât'ın eserinin tesiriyle yazılan eserlerden birisi de Vahîd-i Tebrîzî'nin *Miftâhu'l-Bedâyi*'idir. Bu eserin derli toplu Türkçe bir tercümesi, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Alî Nazîf tarafından yapılmıştır. Alî Nazîf, 1300/1882-83 yılında *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adıyla Vahîd-i Tebrîzî'nin söz konusu eserini Türkçeye tercüme etmiştir. 1306/1888-89 yılında ise *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesinden *Zinetü'l-Kelâm* adıyla yeni bir eser üretmiştir.

Alî Nazîf, *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'i büyük oranda kaynak metne bağlı kalarak kaleme almıştır. Ancak eserin bazı kısımlarında mütercimın kaynak metne eklemeler yaptığı veya kaynak metinden eksiltmelerde bulunduğu da görülmektedir. Çalışmamızın “Eserin Tercüme Usulü” kısmında bu hususlar üzerinde durulmuştur. Kaynak metne ekleme yapmak veya kaynak metinden eksiltmede bulunmak, Osmanlı döneminde farklı dillerden Türkçeye aktarılan metinlerde sıkça karşılaşılan bir husustur. Bundan ötürü söz konusu metinlerin tercüme mi telif mi yoksa telif-tercüme şeklinde mi değerlendirilmesi gerektiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Tercüme kavramı genelde bir kelime, ibare, cümle veya metnin yazılı ya da sözlü olarak bir dilden başka bir dile aktarılması eylemini ifade eder. Osmanlı dönemi tercüme geleneği ile günümüzdeki tercüme anlayışı bazı açılardan birbirinden farklılık arz eder. O dönem mütercimleri Arapça veya Farsça eserleri kaynak alarak yaptıkları tercümelerinde tamamıyla kaynak metne sadık kalmayıp bazı ilave veya eksiltmelerde bulunmuşlardır. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsça bir eserden tercüme yoluyla üretilen eserlerde görülen bu yaygın tutum, söz konusu eserlerin tercüme mi yoksa telif olarak mı adlandırılması gerektiği hususunda araştırmacıları birtakım çıkarımlara sevk etmiştir. Bu tarz eserler için Ağâh Sırrı Levend “genişletilerek yapılan çeviriler” (1984, s. 80), Hasan Kavruk “eklemeler yapılarak, değiştirilip geliştirilerek, genişletilerek çevrilmiş” (1988, s. 21) metinler, Cemal Demircioğlu “çeviri yollu telif eser üretimi” (2009, s. 165) ve Saliha Peker ise “terceme yollu yazma” (2014, s. 46) ifadesini teklif etmiştir. Ancak zamanla bu tekliflerin tamamını kapsar nitelikte olan “telif-

tercüme” terimi kullanılmaya başlamıştır (Yazar, 2011, s. 231-235; Şimşek, 2020, s. 110). Sadık Yazar, özellikle Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn, Cemşîd ü Hurşîd ve Hüsrev ü Şîrîn gibi aşk mesnevilerinin kaynak metin olarak seçildiği tercümelerde tercüme ve telif sınırlarının bazen belirsizleştiğini veya ortadan kalktığını dile getirir (2020, s. 168). Yazar, bu çıkarımını Ahmedî ve Cem Sultan’ın *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevilerini, kaynak metinleri ile mukayeseli olarak incelediği iki farklı çalışmasıyla delillendirerek (2020, s. 168) telif-tercüme terimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Elif Şimşek, Vahidî’nin *Saâdetnâme*’sini kaynak metniyle karşılaştırmış ve bu eserin de telif-tercüme kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır (2020, s. 110). Bu ve buna benzer misaller, Osmanlı döneminde farklı dillerden Türkçeye aktarma işlemi yapılırken esas alınan kaynak metne ilaveler yapılması, kaynak metinden eksiltme veya özetlemelerde bulunulması yoluyla üretilen metinler için “telif-tercüme” şeklinde bir terimin teklif edilmesine/kullanılmasına/yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır.

Alî Nazîf’in *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adlı eseri her ne kadar ekleme ve eksiltme yönleriyle kaynak metinden bazı farklılıklar içerse de telif-tercümeden ziyade tercüme kategorisinde değerlendirilmesi gereken bir eserdir. Telif-tercümede yapılan ilavelerle eserin telife yaklaşması hususu söz konusudur. Ali Nazîf’in eserinde ise mütercim müdahaleleri, daha çok eksiltmelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle muhtasar tercüme şeklinde adlandırılması bile mümkündür. Ancak Alî Nazîf’in bu tercümesinden ürettiği *Zînetü'l-Kelâm*’ı için durum biraz daha farklıdır. *Zînetü'l-Kelâm*, tertip açısından mütercimin daha önce kaleme aldığı tercüme ile benzerlik göstermesine rağmen muhteva açısından bazı farklılıkları hâvidir. Alî Nazîf, daha önce yazmış olduğu tercümesine bazı eklemelerde bulunarak ve önceki cümlelerini farklı ifade kalıplarıyla yeniden tanzim ederek *Zînetü'l-Kelâm*’ı vücuda getirmiştir. Bu yönüyle telif-tercüme terimi kapsamında değerlendirilmesi gereken eserlerdendir. Ancak telif-tercüme terimi için kaynaklarda daha önce verilen örnekler, farklı dilden bir eserin tercümesi esnasında mütercimin -daha çok- ilavelerde bulunmasıyla esere yeni bir hüviyet ve boyut kazandırmasıyla ilgilidir. *Zînetü'l-Kelâm*’da ise daha önce aynı mütercim tarafından Türkçeye tercüme edilmiş bir eserden hareketle yeniden yazım söz konusudur. Bu yönüyle Alî Nazîf’in *Zînetü'l-Kelâm*’ını telif-tercüme türünde bir eser olarak değerlendirmek doğru; fakat yeterli değildir. Çünkü Alî Nazîf, bu eserini doğrudan *Miftâhu'l-Bedâyi*’e bazı eklemelerde veya eksiltmelerde bulunarak yazmayıp daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesine bazı eklemelerde ve eksiltmelerde bulunarak meydana getirmiştir. Yani daha önce aynı mütercim-müellif tarafından gerçekleştirilen tercümeden üretilmiş bir telifdir. Bundan hareketle bu tarz eserlerin telif-tercüme şeklinde nitelendirilmesi yerine telif-tercümenin bir alt başlığı olarak değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. *Zînetü'l-Kelâm*’a benzer şekilde daha önce yapılan tercümelerden telif edilen eserler için telif-tercümenin alt başlığı veya telif-tercüme ek olarak “tercümeden telif” minvalinde bir terimin kullanılması gerektiği düşüncesindeyiz.

Bu çalışmada Alî Nazîf’in biri tercüme diğeri tercümeden üretilen telif olmak üzere belâgate dair iki eseri üzerinde durulacaktır. Söz konusu eserlerle alakalı kısma geçmeden önce kaynak metnin müellifi Vahîd-i Tebrîzî ile Alî Nazîf’in hayatları ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Vahîd-i Tebrîzî ile Alî Nazîf'in Hayatı ve Eserleri

Vahîd-i Tebrîzî'nin Hayatı

Vahîd-i Tebrîzî'nin vefat tarihi veya yaşadığı yüzyıl konusunda kaynaklarda birbirinden farklı tarihlere yer verilmiştir. Kadim Polat, Alî Nazîf'in *Zînetü'l-Kelâm*'ı üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde Vahîd-i Tebrîzî'nin 13. asırda *Miftâhu'l-Bedâyi* isimli eserini kaleme aldığını belirtirken (2016, s. 20) tezinden ürettiği bir makalesi (2020, s. 11) ile Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğüne yazdığı maddede onun vefat tarihini 1080/1669 olarak vermiştir (2022). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin “Belâgat” maddesinin Fars edebiyatı ile ilgili kısmında da Vahîd-i Tebrîzî'nin 1080/1669 tarihinde vefat ettiği kaydı yer almaktadır (Yazıcı, 1992, s. 384). Mehmet Akif Duman da konuyla ilgili bir çalışmasında 1669 tarihini tercih edenlerdendir (2018, s. 141). Vahîd-i Tebrîzî'nin *Cem'ü'l-Muhtasar* adlı eserinin Millet Kütüphanesi A.E. Farsça 512 numarada kayıtlı nüshasının ferâğ kaydında bu nüshanın 990/1582 yılında istinsah edildiği kaydı yer almaktadır. Bu tarih göz önünde bulundurulduğunda müellifin vefatı için ileri sürülen 1080/1669 tarihinin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı yüzyıla işaret etmek adına kaynaklarda yer alan diğer bir tarih, 1417/18 tarihidir. Güler Doğan Averbek, *Bitlisli Şükrî Dîvânı*'nı neşrettiği çalışmasında söz konusu *Dîvân*'ın yer aldığı mecmuadaki eserlerden bahsederken *Miftâhu'l-Bedâyi*'yi de zikretmiş ve bu eserin 820/1417-18 yılında telif edildiğini dile getirmiştir (2020, s. 22). Aynı durum, Arzu Atik tarafından kaleme alınan bir makalede de söz konusudur (2022, s. 233). Ancak bu tarih, eserin telif tarihi değil müellifin tarih düşürme sanatına misal getirdiği beyitte yer alan خيري kelimesinin ebced değeri olan 820'nin miladi takvime göre karşılığı olan sayıdır. Dolayısıyla 1417-18 tarihi, Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı dönemle alakalı bir tarihe işaret etmemektedir.

Kaynaklarda Vahîd-i Tebrîzî'nin vefat tarihi olarak gösterilen bir tarih de hicri 942/miladi 1535-36 tarihidir. Bu tarih, ekseriyetle Arapça ve Farsça kaynaklarda yer almaktadır. Muhammed Alî Terbiyet, Dânişmendân-ı Âzerbâyecân adlı eserinde onun 942 yılında Gîlân'da vefat ettiğini bildirmiştir (1314/1896, s. 394). Âkâ Büzürg-i Tahrânî'nin *ez-Zerîa ilâ Tesânifi's-Şîa* adlı eserinde de onun 942/1535-36'da Gîlân'da vefat ettiği bilgisi yer almaktadır (Tarihsiz, s. 139). Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı coğrafyada yaşayan müellifler tarafından yazılmaları hasebiyle söz konusu kaynaklardaki bilgilere itibar edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu kaynaklardaki bilgiye dayanarak Vahîd-i Tebrîzî'nin 1535-36 yılında vefat ettiğini söylemek mümkündür. İsrâfil Babacan da onun vefat tarihini 1536 olarak veren araştırmacılarıdır (2015, s. 22). Nitekim müellifin *Cem'ü'l-Muhtasar* adlı eserinin bir nüshasının ferâğ kaydında eserin Hicret-i Nebeviyyeden 9 asır sonra yazıldığı bilgisi yer almaktadır (Vahîd-i Tebrîzî, *Cem'ü'l-Muhtasar*, vr. 55a). Ferâğ kaydındaki bu bilgi, eserin 16. yüzyılda kaleme alındığını göstermektedir. Bu da müellifin vefatı için ileri sürülen 1535-36 yılının daha kuvvetli bir ihtimal olduğunu gösteren hususlardandır.

Kaynaklarda Vahîd-i Tebrîzî'nin Tebrizli veya Heratlı olduğu ve bir süre Tebrîz'de kaldıktan sonra Kum'a yerleştiği için Vahîd-i Kumî olarak da bilindiği dile getirilmiştir. İyi bir edîb ve şâir olmanın yanı sıra arûz, kâfiye ve belâgat konusunda yazdığı eserleri ile iyi bir nâsir olduğunu da kanıtlayan Vahîd-i Tebrîzî'nin hicri 961/miladi 1553 yılında vefat eden İranlı şâir

Hayretî-i Tûnî ile bazı muarâza ve müşaâreleri bilinmektedir. Tebrîz'den sonra Kum'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Ömrünün sonlarına doğru Gîlân'a giden Vahîd-i Tebrîzî, 1535-36 yılında Gîlân'da vefat etmiştir (Âkâ Büzürg-i Tahrânî, tarihsiz, s. 139; Muhammed Alî Terbiyet, 1314/1896, s. 393-394; Muhammed Alî Tebrîzî, 1374/1954, s. 310).

Vahîd-i Tebrîzî'nin Eserleri

Cem'ü'l-Muhtasar

Arûz ve kâfiye konusunda yazılan bu eser, aynı zamanda *Muhtasar-ı Vahîdî* adıyla da bilinmektedir. Türkiye ve İran'daki kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Eserde arûz ve kâfiye ilimleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Arûz ve kâfiye konusunda 16. yüzyıldan sonra kaleme alınan eserlerin kaynakları arasında yer alan *Cem'ü'l-Muhtasar*'ın iki Türkçe tercümesi tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi 3431/10 numarada kayıtlı olup muhtasar bir tercüme hüviyetindedir. Bu eser, söz konusu koleksiyonda *Terceme-i Risâle-i Vahîd-i Tebrîzî* adıyla 69b-72b varakları arasında yer almaktadır. Nüshada eserin mütercimi, tercüme tarihi, müstensihî, istinsah tarihi vb. hususlara dair herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Diğer tercüme ise Adana İl Halk Kütüphanesi 01 Hk 583/3 numarada 297a-302a varakları arasında kayıtlı bulunan eserdir. Girişte "... Vahîd-i Tebrîzî tâbe serâhuhu te'lif itdüğü Cem' u Muhtasar nâm kitâbı telhîs ü tehdîb olunup ..." (vr. 297a) şeklinde yer alan cümleden hareketle bu tercümenin *Cem'ü'l-Muhtasar*'ın özetlenmiş Türkçe bir tercümesi anlaşılmaktadır. Yine söz konusu kısımda Alî bin Hüseyin el-Amâsî'nin konuyla ilgili eserinin yeterli olmadığı, birçok açıdan eksiklik içerdiğinden bahsedilmiş ve yeri geldikçe onun eserindeki eksikliklere değinileceği beyan edilmiştir. Eserin girişinde Alî bin Hüseyin'in ismi zikredildiğinden katalogda buna dayanılarak sehven bu eser, Alî bin Hüseyin el-Amâsî'ye atfedilmiştir. Bu tercümenin de mütercimi, tercüme tarihi, müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Dîvân

Müellifin şiirlerinin toplandığı eseridir. Bu eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 1671 numarada *Müntehabât-ı Dîvân-ı Vahîd-i Tebrîzî* adıyla bir nüshası bulunmaktadır.

Şehrengîz

Müellifin Tebrîz'in güzelleri ve güzellikleri üzerine kaleme aldığı bu eser, çok beğenilmiş ve geniş bir kitleye ulaşmıştır (Muhammed Alî Terbiyet, 1314/1896, s. 393). Tarafımızca eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Miftâhu'l-Bedâyi

Vahîd-i Tebrîzî'nin bazı şiir terimleri ile kâhir ekseriyeti belâgatin bedî ilminin konularını ihtiva eden eseridir. Eserin girişinde müellif, bu eseri erkek kardeşinin oğlu Safiyyüddîn'in ricası üzerine kaleme aldığını dile getirmiştir (Vahîd-i Tebrîzî, Miftâhu'l-Bedâyi, vr. 1b). Eserde şiir ve belâgat terimleri arasında herhangi bir tasnif yapılmamış olup bu terimler karışık bir şekilde verilmiştir. Eldeki nüshalarda eserin telif tarihi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif, ele aldığı her terim için bazen bir bazen de birden fazla beyit misal getirmiştir.

Tarsî ile başlayıp tarih konusuyla son bulan *Miftâhu'l-Bedâyi*'de ele alınan terimler - eserdeki sıraya riayet edilmek üzere- şu şekildedir: Tarsî', tarsî' ma'a't-tecnîs, tecnîsât (tecnîsü't-tâm, tecnîsü'n-nâkıs, tecnîsü'z-zâyid, tecnîsü'l-mürekkeb, tecnîsü'l-mükerrer, tecnîsü'l-mutarraf, tecnîsü'l-hatt), iştikâk, escâ' (sec'ü'l-mütevâzî, sec'ü'l-mütevâzin, sec'ü'l-mutarraf), maktûbât (maktûbu'l-ba'z, maktûbu'l-küll, maktûbu'l-mücennah, maktûbu'l-müstevî), reddü'l-acüz ale's-sadr, tezâd, i'nât, tazmînü'l-müzdevic, istiâre, hüsnü'l-matla, hüsnü't-tahallus, hüsnü't-taleb, mürâ'ât-ı nazîr, medhü'l-müvecceh, muhtemelü'z-zıddeyn, te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, iltifât, îhâm ve çeşitleri, teşbihât (teşbihü'l-mutlak, teşbihü'l-meşrût, teşbihü'l-kinâye, teşbihü't-tesviye, teşbihü'l-aks, teşbihü'l-izâm, teşbihü't-tafdîl), siyâkatü'l-a'dâd, tensikü's-sıfât, i'tirâzü'l-keâm (haşvü'l-kabîh, haşvü'l-mütevassıt, haşvü'l-melîh), mütelevvin, irsâlü'l-mesel, irsâlü'l-meseleyn, muammâ, lugaz, es-suâl ve'l-cevâb, muvaşşah, murabba, musammat, mülemma, mukatta, muvassal, mahzûfu'n-nokta, menkûta, raktâ, hayfâ, tazmîn, iğrâk fi's-sıfat, cem' ve't-tefrîk ve't-taksîm (cem', tefrîk, taksîm, cem' ma'a't-tefrîk, cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm), tefsîrü'l-celî, tefsîrü'l-hafî, zû-kâfiyeteyn, zû-kâfiyeteyn-i mahcûb, istidrâk, tecâhülü'l-ârif, taaccüb, et-tard ve'l-aks, mükerrer, mükerrerü'l-mevkûf, kelâmu'l-câmi', leff ü neşr, hüsnü't-ta'lîl, musahhaf, târih.

Miftâhu'l-Bedâyi'in çeşitli kütüphanelerde olmak üzere birçok nüshası mevcuttur. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- ✓ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 199/1
- ✓ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Denizli, 416/15
- ✓ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 123/3
- ✓ Millet Kütüphanesi, A. E. Manzum, 589/2
- ✓ Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1622/2
- ✓ Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Bölge Yazma Eserler, 9425/14
- ✓ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 1609
- ✓ Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 2748.

Yukarıda sıralanan nüshalardan yalnızca Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Denizli 416/5 numarada kayıtlı nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî hakkında bilgi verilmiştir. Eserin ferâğ kaydında bu nüshanın Yahyâ bin Abdurrahmân tarafından 1008/1599 yılında müsveddeden beyaza çekildiği dile getirilmiştir.

Vahîd-i Tebrîzî'nin eseri, Alî Nazîf tarafından *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Söz konusu eseri evvela Türkçeye tercüme eden Alî Nazîf, daha sonra yine bu eseri kaynak olarak *Zinetü'l-Kelâm* adıyla ikinci bir eser daha kaleme almıştır. Aşağıda Alî Nazîf'in hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesi ve bu tercümeden ürettiği *Zinetü'l-Kelâm* üzerinde durulacaktır.

Alî Nazîf'in Hayatı

Alî Nazîf, devlet bürokrasisi içerisinde etkin rol oynayan bir ailenin çocuğu olarak 1861 yılında Antalya'nın İbradı kazasında doğmuştur. Babası II. Abdülhamîd döneminde müderrislik, kadılık kazaskerlik, valilik ve vezirlik gibi görevlerde bulunmuş olan Alî Sürûri Paşa (1827-1890)'dır. Dedesi Abdurrahman Paşa ise Rumeli Beylerbeyliği, Karaman ve Konya

valilikleri yapmış ve III. Selîm tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması için vazifelendirilmiş kişilerdendir. İşte bu böyle bir ailenin çocuğu olan Alî Nazîf de tıpkı dedesi ve babası gibi devlet bürokrasisi içerisinde yer alma geleneğini sürdürmüştür. Babasının görevi dolayısıyla küçük yaşta İstanbul'a taşınmış ve orada eğitimini tamamlamıştır. Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca da öğrendi Alî Nazîf müderrislik, Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî Halifelîği ve Şûrâ-yı Devlet azalığı vazifelerini ifa etmiştir. Aynı zamanda II. Abdülhamîd'in hafiye teşkilatı içerisinde de yer almıştır. Başta edebiyat, hukuk, eğitim ve ahlâk olmak üzere birçok konuda eser kaleme almış olan Alî Nazîf, 1908 inkılabından sonra Midilli'ye sürgün edilmiş ve eşinin gayretleri sonucu İbradı'ya gelmesine izin verilmiştir. Biri kız beşi erkek olmak üzere altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Yazar ve tiyatro sanatçısı Gülriz Sürûrî, Alî Nazîf'in torunudur. Gülriz Süruri'nin verdiği bilgilerden hareketle Alî Nazîf'in 1936 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir (Yaman, 2016, s. 17-21; Gövsa, tarihsiz, s. 362; Süruri, 2002, s. 37-39; Kurt, 2020).

Alî Nazîf'in Eserleri

Belâgat, Farsça dilbilgisi kuralları, ekonomi, hukuk, Osmanlı siyasi ve iktisadi durumu, İslâm terbiyesi, edebiyat vb. konularda birçok eser kaleme almış olan Alî Nazîf'in eserleri hakkında temel bilgiler, Kadim Polat'ın konuyla ilgili çalışmasında yer almaktadır (2016, s. 13-19). Dolayısıyla müellifin eserleri hakkında detaylı bilgiler için araştırmacıların söz konusu çalışmaya başvurması gerekmektedir. Çalışmamızda aynı veya benzer bilgilerin tekrar edilmesine gerek duyulmayarak aşağıda yalnızca Alî Nazîf'in eserlerinin isimleri zikredilmiştir:

- ✓ Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi
- ✓ Cemâl-i İcmâl
- ✓ Zînetü'l-Kelâm
- ✓ Numûne-i Edebiyyât-ı Adliyye
- ✓ Menâzır-ı Kalemîyye
- ✓ Gencîne-i Servet
- ✓ Mecmû'a-i Ma'lûmât-ı Adliyye
- ✓ Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye
- ✓ Ticâret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Âlisi
- ✓ İnsân ve Ahlâk
- ✓ Şerh-i Kânûn-ı Tâbi'iyet
- ✓ Terbiye-i İslâmiyye
- ✓ Son Fırsat
- ✓ Dört Büyük Harika Dört Büyük Vazife
- ✓ İzâhlı Hukûk Usûl Muhâkemeleri Kânûnu
- ✓ Kânûn-ı Medenî'nin Para Alışverişine Dâir Maddelerinin Şerhi
- ✓ Lozan Muâhedenâmesi

Alî Nazîf'in Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi'i ve Bu Tercümeden Ürettiği Zînetü'l-Kelâm'ı

Alî Nazîf'in *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesi müellifin eldeki eserleri arasında kronolojik olarak basılan ilk eseridir. Eserle ilgili bilgilerin verildiği "İfâde-i Mahsûsa" başlığında "Vahîd-i Tebrîzî rahimehullahu'l-Bârî hazretlerinin eserleri olan Miftâhu'l-Bedâyi nâm kitâb-ı câmi'ü's-sanâyi tercümesidir. Nazîf" ifadesine yer verilmiştir. Hicri 1300/miladi 1882-83 yılında İstanbul'da Matbaa-i Mekteb-i Sanâyi matbaasında basılan eser, toplam 36 sayfadan meydana gelmektedir. Alî Nazîf, *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümenin basılmasından 6 sene sonra yine bu eseri kaynak olarak *Zînetü'l-Kelâm* adlı eserini neşretmiştir. *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* ile *Zînetü'l-Kelâm*'ın tertibi bazı değişiklikler, eklemeler ve eksiltmeler haricinde hemen hemen aynıdır. Aralarındaki temel fark, *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de tercüme edilen kaynak esere sadık kalınmışken *Zînetü'l-Kelâm*'da *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'in bazı kısımları özetlenip bazı kısımları daha genişletilmiş ve yeri geldikçe Türkçe misaller getirilmiştir. Bu yönüyle *Zînetü'l-Kelâm*, *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de üretilmiş telif bir eser görünümündedir. Aşağıda evvela mütercim'in *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de izlediği tercüme yöntemi, ardından bu tercümeden üretilen telif bir eser olması hasebiyle *Zînetü'l-Kelâm* üzerinde durulacaktır.

Mütercim'in Uyguladığı Tercüme Yöntemi

Alî Nazîf'in tercümesi, Osmanlı dönemi tercüme metinlerinde uygulanan stratejilerden meâlen tercümeyle yakın bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Mütercim, eserin kâhîr ekseriyetinde kaynak metne bağlı kalmak suretiyle erek dilin söz dizimine göre tercümesini gerçekleştirmiştir. Ancak eserin bazı kısımlarında kaynak metne ilavelerde veya kaynak metinden eksiltmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Osmanlı döneminde kaleme alınan birçok tercüme eserde olduğu gibi (Yazar, 2018, s. 148) Alî Nazîf'in tercümesinde de eserin baştan sona kadar yalnızca bir yöntem çerçevesinde tercüme edildiğini söylemek mümkün değildir. Mütercim'in tercüme usulünün ortaya konulması amacıyla aşağıda kaynak metne yapılan ilaveler veya kaynak metinden eksiltmelerde bulunan kısımlardan misaller getirilmiştir.

Eser, *Miftâhu'l-Bedâyi*'in kaleme alınma sebebine dair giriş kısmının özetlenerek şu şekilde Türkçeye tercüme edilmesiyle başlamaktadır: "Musannif-i kitâb feth-i dehân-ı belâgat-nisâb idüp birâderzâdesinin vukû' bulan iltimâsı üzerine sanâyi'-i şî'riyye vü bedâyi'âyî hâvî tercemesi sadrında bulunduğumuz işbu Miftâhu'l-Bedâyi nâm kitâb-ı câmi'ü'l-sanâyi'i te'lîf buyurmuş olduklarını bi'l-beyân evvel emirde san'at-ı tarsî'e dâir ber-vech-i âtî bast-ı makâl-i anberfeşân buyuruyorlar" (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 2).

Alî Nazîf, kaynak metne sadık kalarak tercümesini yapmaya gayret göstermiştir. Bu noktada kaynak metinde; evvela ele alınan terim veya edebî sanatın tarifi yapılmış, ardından konuya Farsça bir veya birden fazla beyit misal getirilmiş ve daha sonrasında ise misal getirilen beyit veya beyitlerin hangi yönüyle konuya örneklik teşkil ettiği hususu üzerinde durulmuştur. Alî Nazîf de -zaman zaman kaynak metinden bazı eksiltmelerde veya kaynak metne bazı eklemelerde bulunmak suretiyle- eseri aynı usul üzere tercüme etmiştir. Örneğin *Miftâhu'l-Bedâyi*'in ilk konusu olan tarsî kaynak metne sadık kalınarak şu şekilde tercüme edilmiştir: "(Birinci kâide) Tarsî' lugatde bir şeyin cevâhîr ü emsâl ile tezyîni demektir. Bu ilmin erbâbı indinde bir misrâ'ın veyahut bir fıkranın hâvî bulunduğu elfâzın hâne hâne addolunarak mısra'-ı dîgere yahut fıkrada bulunan elfâza müvâzin ü muvâfık gelmesidir. Misâl:

[اي] از رخ رنگين توبي مایه قمر

و ز پاسخ شیرین توبي پایه شکر

İşbu misâlde bulunan elfâz mukâbilindeki vezn ü kâfiye ve aded-i hurûfça müsâvî vü müvâzindir” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 2-3).

Mütercim, eserin başındaki tarsî konusundan reddü'l-acüz ale's-sadr konusunun üçüncü çeşidine kadar her konunun başına parantez içerisinde -birden başlamak üzere- kaynak metinde bulunmayan “birinci kâide, ikinci kâide, üçüncü kâide ...” ifadelerini eklemiştir. Reddü'l-acüz ale's-sadr konusunun üçüncü çeşidinin başına “yirminci kâide” ifadesini ekledikten sonra bu usulü terk ederek eserin geri kalanında uygulamamıştır.

Vahîd-i Tebrîzî, bazı terim veya edebî sanatlarla alakalı birden fazla Farsça beyit misal getirmiştir. Alî Nazîf ise birden fazla beytin misal getirildiği durumlarda bazen kaynak metindeki bütün beyitlere yer vermesine rağmen bazen eksiltmede bulunarak bazı mısra veya beyitlere yer vermemiştir. Mensur kısımlarda ise kaynak metnin ilgili kısmının bazen birebir tercümesi yerine özetlendiği görülmektedir. Kaynak metinde yer alıp Alî Nazîf'in tercümesinde bulunmayan mısra ve beyitler, konu başlıkları da belirtilmek suretiyle aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1.

Miiftâhu'l-Bedâyi'de Bulunup Alî Nazîf'in Tercümesinde Bulunmayan Mısra ve Beyitler

Konu Başlığı	Miiftâhu'l-Bedâyi'de Bulunup Alî Nazîf'in Tercümesinde Yer Almayan Mısra ve Beyitler
Tarsî' ma'a't-Tecnîs	بهشتی مهر ما عین خطا بود (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 2b)
Tecnîs-i Târn	لطفی کن و روی مهر ازین ذرّه مناب (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 3a)
Tecnîs-i Nâkıs	بر زنده دل بیشک آن مرد مرد (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 3b)
Tecnîs-i Zâyid	مباد بی لب لعل تو باده برکف ما (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 4a)
Tecnîs-i Mürekkeb	دل را بیش ازین منشان بر آتش (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 4a)
İştikâk	ز بهرم ارزدی از قهردی دار (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 4b)
	چو نوش لعل تو دار الشفا بیمار است (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 5a-5b)
Sec'ü'l-Mutarraf	بلطف درکذر و جرم بنده درکذران (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 5b)
	بر افکن درچمن برفع ز رخسار (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 6a-6b)
Maklûb-ı küll	کس نخواهد صحبت سک درجهان (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 7a)
Maklûb-ı Mücennah	نازا کر میکند بنازم زان (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 7a)
Maklûb-ı Müstevî	ناسم دایم دهد بی ادم سان (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 7b)

Tezâd	چون آتش و باد و اب و خاکم ز عمت (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 9b)
Mürââtü'n-Nazîr	سوسن و کل ارغوان و لاله را حسنت گرفت مه و ماه طلعت را زهره زان شد مشتری (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 11a)
Musammat	از تو نظرندوزم کر میزنی به تیرم بر آمد زمر غزار نوای مرغ زار حدیث من ای نکار بدلیز همی بکار چو بیمارم از خمار ظنوی من از خم ار (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 18a-18b)
Mahzûfu'n-Nokta	مه او کرده لاله را مسرور (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 19a)
Raktâ	کر مشربه یاقوت و زربش میکیرند (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 19b)
Hayfâ	نقش کارم چنین حواله بچین (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 19b)
Tard u Aks	کشتی بجفا یارا مسکین دلک مارا مسکین دلک مارا کشتی بجفا یارا (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 23a)
Musahhaf	استاده ام در خدمت بادردهایت میزیم (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 24b)

Alî Nazîf, bazı konularla ilgili olarak kaynak metinde olmamasına rağmen Farsça veya Türkçe cümle, mısra ve beyitler misal getirmiştir. Tercümede bu hususa misal teşkil eden ibare, mısra ve beyitler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2.

Miftâhu'l-Bedâyi'de Bulunmayan Alî Nazîf'in Tercümesinde Yer Alan Cümle, Mısra ve Beyitler

Konu Başlığı	Miftâhu'l-Bedâyi'de Bulunmayan Mütercim Tarafından Eklenen İbare, Mısra ve Beyitler
Tarsî' ma'a't-Tecnîs	رضای مادر انست (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 4)
Tecnîs-i Târn	Takdîm iderim sana elma yâr Dilerim al hem anı iki yar (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 5)
Tecnîs-i Nâkıs	Getirdim sana gül, geçerken bana gel (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 5)
İstiâre	Şu esb kuşdur (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 13)
Muammâ	Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre İki yokdan ne çıkar fikr idelim bir kerre (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 23)
Muvaşşah	Tâb-ı firâka yandım insâf kıl efendim Kimler tahammül eyler bu sûz-ı cân-güzâra (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 25)
Musammat	Dilberâ sen bana bir bahâ biçmedin ilâ-âhir (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 25)
Tazmîn	Dil bağlayalı zülfüne cânânım efendim Hiç sormadın ahvâl-i perîşânım efendim Beyhûde mi zanneyledin efgânım efendim Bir gün uladur[ru]jum sana cânım efendim Tazmîn olunan mısra: Teng oldu cihân başıma sultânım efendim (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 27-28)

Yukarıdaki tablodaki beyitlerden tecnîs-i târn konusuna misal getirilen beyit, mütercimim kendisine aittir. Mütercim, bu beyti misal getirdikten sonra beyitteki hangi kelimelerin konuya

örnek oluşturduğunu da izah etmiştir. Mütercim'in söz konusu beyti ve bu beyit hakkındaki değerlendirmeleri şu şekildedir: “Türkîden mütercim-i hakîrin

Takdîm iderim sana elma yâr

Dilerim al anı iki yar

Bu misâlde vâki‘ yar lafzlarının biri dost ma‘nâsındaki ‘yâr’ dîgeri ise yarmak masdarının emri olan ‘yar’dır ki yek-dîgerine adedce ve her vechle muvâfık oldukları hâlde ma‘nen muhâlifdirler” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 5).

Alî Nazîf, bazen kaynak metinde misal getirilen beyitlerin tamamını değil yalnızca beyitlerdeki hangi kelime veya kelimelerin konuya misal teşkil ettiğine değinmiştir. Söz gelimi kaynak metinde tecnîs-i zâid konusuna misal getirilen

لبت عين اب حياتت و دل

همی دارد آبی ازان چشمه چشم

beytinin tamamı yerine yalnızca konuya misal teşkil eden çeşm ve çeşme kelimelerine yer verilmiştir. Bahsedilen konuda beyitteki çeşm-çeşme kelimelerinin yanı sıra kaynak metinde yer almayan irşâd ve reşâd kelimeleri de örnek olarak verilmiştir. Bu şekilde kaynak metinde şâhid gösterilen beyitlerin yalnızca konuya örnek teşkil eden kelimelerine yer verildiği konular ve ilgili kelimeler şu şekildedir: Tecnîs-i mutarrâf: دادی - دادم; tecnîs-i hatt: خیر - خیر, سر - سر, شر - شر; maktûb-ı küll: سرد - درس - بیع - عیب; musahhaf: خر.

Eserin genelinde kaynak metne bağlı kalarak tercümesini gerçekleştiren Alî Nazîf, yeri geldikçe kaynak metindeki bazı terimleri tanımlamıştır. Söz gelimi sec‘-i mütevâzî konusunda zikredilen revî harfî için şu tanımlı yapmıştır: “Harf-i revî, beyt yahut mısra‘ın nihâyet mertebesinde bulunan harfe denir” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 7-8).

Alî Nazîf, Vahîd-i Tebrîzî'nin misal getirdiği Farsça beyitleri genellikle tercüme etmeyip yalnızca ilgili beyitlerde konuya örnek teşkil eden kelimelere değinmiştir. Ancak nadir de olsa onun, bazı beyitleri Türkçeye tercüme ettiği görülmektedir. Kaynak metinde sec‘-i mütevâzin konusuna misal getirilen “هزار باربه از ملك و مال و منصب و جاه/ كمال و فضل و هنر پیش مردم دانا” (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz: 6a) beytinin Alî Nazîf tarafından “Merdüm-i dâna nezdinde ilm ve hüner, mâl ve câh ve mülk mansıbdan bin kere a‘lâdır” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 8) şeklinde yapılan tercümesi bu hususun örneklerindedir.

Eserin genelinde kaynak metnin tertibine riayet eden Alî Nazîf; cem‘, tefrîk ve taksîm konularında kaynak metnin tertibine uymamıştır. Kaynak metinde iğrâk fi’s-sıfat konusundan sonra cem, tefrîk ve taksîm konuları gelip bu konuların akabinde tefsîr-i celî konusuna geçilmişken tercümede iğrâk fi’s-sıfat konusundan sonra tefsîr-i celî, tefsîr-i hafî ve zü’l-kâfiyeteyn konularına yer verilmiş ve bunun ardından cem, tefrîk ve taksîm konularına geçilmiştir.

Mütercim, kaynak metinde tecâhülü’l-ârif olarak adlandırılan sanatı tahsîlü’l-ârif şeklinde isimlendirmiştir. Aynı şekilde kaynak metinde mukatta olarak adlandırılan terim, tercümede mutalla olarak adlandırılmıştır.

Vahîd-i Tebrîzî, eserinin sonunda yer verdiği “târîh” konusunu genel hatlarıyla değerlendirmiş ve konuya Farsça bir beyit misal getirmiştir. Alî Nazîf ise kaynak metnin ilgili kısmını tercüme ederken kaynak metinde olmamasına rağmen tarih çeşitlerine de yer vermiştir. Bu kısımda tarih çeşitlerini tâm, mu‘cem ve mücevher, mühmel ve sâde olmak üzere üç kısma ayırmış ve her birinin tanımını kısaca vermiştir. Târîh çeşitleri konusundaki bu tasnifine daha sonra yazdığı *Zînetü’l-Kelâm* adlı eserinde de yer vermiştir. *Zînetü’l-Kelâm*’da bu tariflere ek olarak Türkçe beyitler de misal getirmiştir.

Miftâhu’l-Bedâyi Tercümesinden Telif Edilmiş Bir Eser Olarak Zînetü’l-Kelâm

Alî Nazîf, hicri 1300/miladi 1882-83 yılında kaleme aldığı *Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi*’den 6 sene sonra yine bu eserine bazı eklemelerde bulunarak ve eser üzerinde bazı değişiklikler yaparak *Zînetü’l-Kelâm* adlı eserini neşretmiştir.¹ Bu yönüyle *Zînetü’l-Kelâm*, müellifin daha önce gerçekleştirdiği tercümesinden ürettiği telif bir eser görünümündedir.

Alî Nazîf, *Zînetü’l-Kelâm*’ı Vahîd-i Tebrîzî’nin *Miftâhu’l-Bedâyi*’i, İbn Hicce el-Hamevî’nin *Hizânetü’l-Edeb*’i ve diğer bazı edebî eserlerden istifade ederek kaleme aldığını belirterek eserin kaynakları konusunda okuyucuyu bilgilendirmiştir (Polat, 2016, s. 37). Mütercim-müellif, her ne kadar *Hizânetü’l-Edeb* ve başka eserlerden istifade ettiğini belirtmiş olsa da eserin temel kaynağı *Miftâhu’l-Bedâyi*’dir. Bunun temel sebebi, onun söz konusu eser üzerine daha önce bir tercüme yazmış olmasıdır. Alî Nazîf, *Miftâhu’l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümenin bazı kısımlarına eklemelerde bulunarak, bazı kısımlarını eksilterek veya özetleyerek *Zînetü’l-Kelâm*’ı meydana getirmiştir.

Alî Nazîf’in yararlandığı kaynaklar arasında zikrettiği İbn Hicce’nin *Hizânetü’l-Edeb*’i edebî sanatlar ve bazı şiir terimlerini ihtiva eden bedîiyyât tarzı eserlerdendir (Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, 2020, s. 24). *Hizânetü’l-Edeb*’de de edebî sanatlar, belâgat ilmindeki beyân ve bedî tasnifine tabi tutulmadan karışık bir şekilde yer almaktadır. İhtiva ettiği terimler açısından *Miftâhu’l-Bedâyi*’den çok daha kapsamlı olan *Hizânetü’l-Edeb*, belâgat ve şiire dair terimlerin herhangi bir tertibe tabi tutulmadan ele alınması vechiyle *Miftâhu’l-Bedâyi* ile benzerlik gösterir. Alî Nazîf de *Zînetü’l-Kelâm*’a kaynak olarak gösterdiği bu iki eserden hareketle belâgat ve şiir terimlerini kendi içinde tasnif etmeyip karışık bir şekilde vermiştir.

Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi ile *Zînetü’l-Kelâm*, birkaç kısım hariç tertip açısından büyük oranda birbirine benzemektedir. Her iki eser de tarsî konusuyla başlamaktadır. *Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi*’de kaynak metne riayet edilerek târîh konusuyla eser sonlandırılmışken *Zînetü’l-Kelâm*’da târîh konusundan sonra “cedvel-i hesâb” başlığıyla Arap alfabesindeki harflerin ebced sistemine göre sayısal karşılıkları, “ifâde” başlığıyla sonuç mahiyetindeki bir bölüm ve “müfredât” başlığıyla klasik Türk şiirinden müfred beyitlere yer verilen bir kısım bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tertip açısından iki eser arasındaki farklardan birisi de *Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi*’de yer alan tarsî’ ma‘a’t-tecnîs, maktûb-ı müstevî, reddü’l-acüz ale’s-sadrın bazı çeşitleri, istiâre, teşbîh çeşitleri, irsâl-i meseleyn, lugaz, murabba, tefsîr-i celî, tefsîr-i hafî, zû-kâfiyeteyn-i mahcûb, cem’ ma‘a’t-tefrîk, cem’ ma‘a’t-tefrîk ve’t-taksîm, istidrâk, mükerrer, mükerrer-i mevkûf ve musahhaf konularının *Zînetü’l-Kelâm*’a dâhil edilmemesidir. Hüsni ta‘lîl, leff ü neşr, mülemma, musammat, tazmîn, zû-kâfiyeteyn, mukatta, menkût, raktâ, hayfâ

¹ *Zînetü’l-Kelâm* üzerine Fatma Sabiha Kutlar Oğuz danışmanlığında Kadim Polat tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi mevcuttur (bk. Polat, 2016).

ve muammâ konuları ise her iki eserde yer almasına rağmen birbirinden farklı bir sıra ile dizilmişlerdir.

Zînetü'l-Kelâm'ın, Ali Nazîf tarafından daha önce kaleme alınan *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adlı eserden hareketle kaleme alındığına yukarıda değinilmişti. Bu hususu misallendirmek üzere aşağıdaki tabloda iki farklı konunun her iki eserde ele alındığı kısımlar alıntılanmıştır. Bunlardan cinâs-ı tâm konusunda *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'e ek olarak *Zînetü'l-Kelâm*'da Türkçe iki beyit ve bir mensur cümle ilave edilmişken, siyâkatü'l-a'dâd bahsinde ise her iki eserde de *Miftâhu'l-Bedâyi*'deki Farsça beyit misal getirilerek beyitte konuya örnek teşkil eden kelimeler benzer ifadelerle değerlendirilmiştir:

Tablo 3.

Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi ile Zînetü'l-Kelâm'ın Birbirinden Bağımsız İki Eser Olmadığını Gösteren Misaller

Konu Başlığı	Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi'deki Şekli	Zînetü'l-Kelâm'daki Şekli
Cinâs-ı Tâm	<p>“Cinâs-ı Tâm: İki veyahut daha ziyâde elfâzın yek-dîgerine vezn ve kâfiye ve aded-i hurûfça hâsılı her vechle müvâzin ü muvâfik olduğu hâlde yalnız ma'nâ cihetinde ihtilâf bulunmasından ibârettir. Misâl:</p> <p>ای مهر فلک را زمه روی تو تاب در زلف مده بقصد این دل شده تاب</p> <p>İşbu misâldeki tâb-ı evvel parlaklık ziyâ ve nûr ve rûşeni ve tâb-ı sâni ise bunalmak, dargınlık ma'nalarını mutazammın bulunduğundan cinâs-ı tâm addolunmuştur” (Ali Nazîf, 1300/1882-83, s. 4).</p>	<p>“Cinâs-ı Tam: Nazmda ve nesrde câri olup bir beyitte veyâhûd cümlede vezn ü hurûfça mutâbık olarak vâki olan iki veyâ ziyâde elfâzın ma'nâda başka başka olmasıyla. Misâl:</p> <p>ای مهر فلک را زمه روی تو تاب در زلف مده بقصد این دل شده تاب</p> <p>beytindeki tâb lafızları yek-dîgerinin aynı olmamakla berâber ma'nen muhâlif olup tâb-ı evvelden ziyâ ve rûşenâyı ve tâb-ı sâni den zülfe âid bir nev'-i perîşânı maksûd ü mu'teberdir. Dîger:</p> <p>Söyle dil-dârıma benden ey bâd Ömr ü ikbâl-i şumâ efzûn bâd (Li-nâmikihi)</p> <p>Bu mülemmada vâki bâd lafızları dahi vech-i mebsût üzere olup biri hevâ ve rûzgâr ma'nâsını dîgeri ise olsun ma'nâsında emr-i gâ'ibi müfiddir. Dîger:</p> <p>Fahr ederdin gülünle gülzâra Cây-ı şâdi idin dil-i zâra (Muallim Nâci Efendi)</p> <p>Bu beyitteki zâr kelimeleri dahi lafzen muvâfik ma'nen muhâlif olmagla cinâs-ı tâmı tahsîl eder. Nesrde: Gülzâr-ı tabî'atın şu nev-reste nihâlinde görülen meyve kendüsü için bir bâr-ı girân gibi olduğu hâlde bizim için bir bâr-ı şîrîn-güvârdır.</p> <p>Bu misâlde bulunan bâr lafızlarından dahi cinâs-ı tâm sanatı istinbât olunur” (Polat, 2016, s. 38-39).</p>
Siyâkatü'l-A'dâd	<p>“Siyâkatü'l-A'dâd: İki şey'i yek-dîgerine müşâbih zikrelemektir. Misâl:</p> <p>شمس و قمر و زهره شد از روی تو بان شهد و شکر و قند شد از لعل تو ارزان</p> <p>Burada bulunan elfâz yani şems ü kamer ü zühre ve şehd ü şeker ü kand birbirlerine mutâbiken vâki olarak gelmişlerdir” (Ali Nazîf, 1300/1882-83, s. 20).</p>	<p>“Siyâkatü'l-A'dâd: Yekdîgerine mukârin ve münâsib olan elfâzın bir sırada bulunmasıyla olur. Misâl:</p> <p>Şems ü kamer ü zühre şod ez-rûy-ı to tâbân Şehd ü şeker ü kand şod ez la-l-ı to erzân</p> <p>beytindeki şems ü kamer ü zühre şehd ü şeker ü kand ol vechile tensik olunmuştur.</p> <p>Mürâ'âtü'l-nazîr sanatı dahi bu misâlde mündemicedir” (Polat, 2016, s. 52).</p>

Yukarıdaki tabloda da gösterilmeye çalışıldığı üzere her iki eserde de edebî sanatlar aynı veya benzer ifadelerle tanımlanmıştır. İki eser arasındaki asıl fark, konulara şahid gösterilen beyitlerde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada *Zînetü'l-Kelâm*'da daha fazla Türkçe misale yer verildiği görülmektedir. Ancak *Zînetü'l-Kelâm*'ın hem tertip ve terimlerin tarifi hem de Farsça şahid beyitlerin büyük bir bölümünü içermesi konusunda *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* ile aynı veya yakın bir görünüme sahip olması, bu iki eserin birbirinden bağımsız eserler olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, tek başına incelendiğinde telif bir eser görünümü arz eden *Zînetü'l-Kelâm*'ın aslında müellifin daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesinden üretildiği noktasındaki düşüncemizi delillendirmektedir. Nitekim *Zînetü'l-Kelâm* üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Kadim Polat da Alî Nazîf'in bu eserini büyük oranda *Miftâhu'l-Bedâyi*'den yaptığı çevirilerden meydana getirdiğini ifade etmiştir (2016, s. 20).

Alî Nazîf, bilhassa edebî terimlerin tarifi konusunda daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesindeki cümlelerin kelimelerinin yerlerini değiştirerek veya o cümleleri özetleyerek *Zînetü'l-Kelâm*'a dâhil etmiştir. Söz gelimi *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de “yek-dîgerine zıdd olan elfâzın vücûduyladır; gece, gündüz; nûr, zulmet; siyâh, sefid gibi” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 12) şeklinde tanımlanan tezâd sanatı, *Zînetü'l-Kelâm*'da da benzer ifadelerle olmak üzere “gece ve gündüz, nûr ve zulmet, âb ve âteş, şâdî ve gam gibi beyinlerinde tıbâk ve tekâbül bulunan şeylerin ictimâ'ıyla hâsıldır” (Polat, 2016, s. 46) cümlesiyle tarif edilmiştir. Görüldüğü üzere müellif, daha önceki tarifinde yer alan gece ve gündüz ile nûr ve zulmet gibi zıt anlamlı kelimelere âb ve âteş ile siyâh ve sefid örneklerini de ekleyerek aynı tanıma farklı kelime kalıplarıyla *Zînetü'l-Kelâm*'da da yer vermiştir. Diğer sanat ve terimler de bu minvalde ele alınmıştır. *Zînetü'l-Kelâm*'da edebî sanatlara şahid gösterilen Farsça beyitlerin büyük çoğunluğu *Miftâhu'l-Bedâyi*'den -dolayısıyla daha önceki tercümesinden- alınmıştır. Bu bağlamda *Zînetü'l-Kelâm*'da şahid gösterilen Farsça beyit sayısı 33'tür. Bu 33 beyitten 27'si *Miftâhu'l-Bedâyi*'den alınmışken bunlardan yalnızca 6 tanesi *Miftâhu'l-Bedâyi*'de yer almamaktadır.

Zînetü'l-Kelâm'ın *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'den asıl farkı; misal getirilen Türkçe cümle, mısra ve beyitler konusunda ortaya çıkmaktadır. *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de Türkçe 2 cümle, 2 mısra, 3 beyit ve 1 bend olmak üzere toplam 8 parça misal getirilmişken bunlardan yalnızca muammâ konusuna misal getirilen Nâbî'nin beyti, *Zînetü'l-Kelâm*'a dâhil edilmiştir. Bu beyitle birlikte *Zînetü'l-Kelâm*'da edebî sanatlar ve terimlere dair 6'sı cümle, 6'sı mısra, 48'i beyit ve 4'ü bend olmak üzere Türkçe toplam 64 parça misal getirilmiştir. Ayrıca eserin sonuna müfredât başlığı altında farklı şairlerden olmak üzere 38 beyit daha ilave edilmiştir. İşte *Zînetü'l-Kelâm*'ın kendine özgü asıl özelliği söz konusu Türkçe misallerdir.

Yukarıda değinilen hususlar çerçevesinde Alî Nazîf'in *Zînetü'l-Kelâm*'ını doğrudan telif veya tercüme-telif bir eser olarak nitelendirmek yerine onun daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesinden üretilen telif bir eser şeklinde değerlendirmenin daha makul olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Yaşadığı zaman dilimi konusunda kaynaklarda birbirinden farklı tarihler öne sürülen Vahîd-i Tebrîzî'nin edebî sanatlar ve şiir terimleri üzerine yazdığı *Miftâhu'l-Bedâyi* adlı eseri, 1882-83 yılında Alî Nazîf tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Büyük oranda kaynak metne sadık kalınarak gerçekleştirilen bu tercümede az da olsa kaynak metinden bazı eksiltmeler veya kaynak metne bazı ilaveler yapılmıştır. Kaynak metinden yapılan eksiltmeler genellikle bazı cümlelerin tercüme edilmemesi veya özetlenerek tercüme edilmesi ve şahit gösterilen bazı mısra veya beyitlerin tercümeyle dâhil edilmemesi şeklindedir. Kaynak metinde şahid gösterilen mısra veya beyitlerin tercümede eksiltilmesi hususu, özellikle bir edebî terime birden fazla beyit misal getirildiği durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Mütercim, söz konusu durumda şahid beyitlerden yalnızca birine yer vererek konuyu sonlandırmıştır. Tercümede tarsî' ma'a't-tecnîs, tecnîs-i tâm, tecnîs-i nâkıs, tecnîs-i zâyid, tecnîs-i mürekkeb, iştikâk, sec'ü'l-mutarraf, maktûb-ı küll, maktûb-ı mücennah, maktûb-ı müstevî, tezâd, mürââtü'n-nazîr, musammat, mahzûfu'n-nokta, raktâ, hayfâ, tard u aks ve musahhaf konularında kaynak metnin şahid beyitlerinden bir veya birden fazla mısra ve beyti eksiltilmiştir.

Kaynak metne yapılan ilaveler ise metin içinde geçen bir terimin tanımlanması veya ilgili konuya Türkçe ibare, mısra ve beyitlerin misal getirilmesiyle söz konusu olmuştur. Bu hususla alakalı yalnızca tarsî ma'a't-tecnîs konusunda kaynak metinde bulunmayan Farsça bir beyit misal getirilmiştir. Konuyla ilgili ilave edilen diğer cümle, mısra ve beyitler Türkçedir. Mütercimin Türkçe misaller getirdiği konular tecnîs-i tâm, tecnîs-i nâkıs, istiâre, muammâ, muvaşşah, musammat ve tazmîn konularıdır.

Alî Nazîf, *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümeden altı yıl sonra yine bu eserini esas alarak *Zînetü'l-Kelâm* adlı eserini kaleme almıştır. Her iki eser mukayeseli olarak incelendiğinde *Zînetü'l-Kelâm*'ın müstakil bir telif olmaktan ziyade daha önce Alî Nazîf tarafından kaleme alınan *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'den üretilen bir telif olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızda karşılaştırmalı olarak verilen örnekler üzerinden bu husus gözler önüne serilmiştir.

Osmanlı telif geleneğinde -başta Arapça-Farsça olmak üzere- birçok dilden eser, Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak o zamanki tercüme geleneği ile günümüz tercüme anlayışı aynı değildir. Osmanlı dönemi mütercimleri/müellifleri esas aldıkları kaynak metinleri birebir tercüme yerine ilavelerde, özetlemelerde ve eksiltmelerde bulunarak Türk duyuş ve düşüncesine uygun bir şekilde âdeta yeniden yazmışlardır. Hâl böyle olunca bu tarz eserlerin tercüme mi telif mi yoksa başka bir terimle mi ifade edilmesi gerektiği konusunda zamanla bazı teklifler öne sürülmüştür. Bu tarz eserleri ifade etmek için ileri sürülen tekliflerden en makul ve kapsayıcısı, telif-tercüme terimi olmuştur. Alî Nazîf'in *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümeden hareketle kaleme aldığı *Zînetü'l-Kelâm*'ı da telif-tercüme kapsamında değerlendirilen eserlere yakın bir görünüm arz etmektedir. Ancak bu eser, doğrudan kaynak bir metin yerine müellifin daha önce kaleme aldığı tercümesi esas alınarak yazılması yönüyle farklılık gösterir. Dolayısıyla bir müellifin kaynak metni evvela Türkçeye tercüme edip daha sonra aynı tercümeden hareketle ürettiği telif eserler için telif-tercümenin alt başlığı veya buna ek olarak başka bir terim kullanılması gerektiği düşüncesindeyiz. Çalışmamızda da değindiğimiz üzere bizim bu konudaki teklifimiz "tercümeden telif" şeklindedir.

Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı yüzyıl konusunda kaynaklardaki ihtilafî bilgilerin tashih edildiği, *Miftâhu'l-Bedâyi'*i üzerine Alî Nazîf tarafından yazılan tercüme ile bu tercümeden telif edilen *Zînetü'l-Kelâm* adlı eserler üzerinde durulduğu bu çalışmanın genelde Fars edebiyatında yazılan belâgatle ilgili eserlerin Türk edebiyatına tesiri özelde ise Vahîd-i Tebrîzî ve Alî Nazîf'in konuyla ilgili eserleri üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlaması temennimizdir.

Kaynakça

- Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî (2020). *Tercüme-i hizânetü'l-edeb izahlı ve örnekli belagat terimleri sözlüğü*. M. Kaçar, İ. Karşlı, A. Akdağ (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Âkâ Büzürg-i Tahrânî (tarihsiz). *ez-Zerîa ila tesânifi 'ş-şîa*. Dârü'l-Usûl.
- Alî Nazîf (1300/1882-83). *Tercüme-i miftâhu'l-bedâyi*. Matbaa-i Mekteb-i Sanâyi.
- Ateş, A. (1949). *Kitâb tarcumân al-balâga*. İbrahim Horoz Basımevi.
- Atik, A. (2022). Dulkadiroğlu Üyes Bey'e sunulan bir mecmua (Berlin Devlet Kütüphanesi ms. or. oct. 3419). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (22), 227-257.
- Babacan, İ. (2015). Tarzî-i Efşâr'ın Türkçe şiirleriyle Farsçada oluşturduğu folklorik bir üslup. *Bilig*, (74), 21-44.
- Demircioğlu, C. (2009). Osmanlı çeviri tarihi araştırmaları açısından “terceme” ve “çeviri” kavramlarını yeniden düşünmek. *Journal of Turkish Studies*, 33(1), 159-177.
- Doğan Averbek, G. (2020). *Bitlisli Şükrî dîvânı*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Duman, M. A. (2018). *Von der rhetorik zum belâgat, vom mecâz zur metaphor*. Logos Verlag.
- Gövsa, İ. A. (tarihsiz). *Türk meşhurları ansiklopedisi*. Yedigün Neşriyat.
- Kaçar, M. (2022). 17. Yüzyıl Anadolu sahası Türkçe belagat çalışmalarında yapısal dönüşüm ve Telhîsu'l-Miftâh etkisi. H. Koncu ve N. Seçgin (Ed.), *17. Yüzyıl Işığında Osmanlı içinde* (s. 419-427). Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Kavruk, H. (1988). *Eski Türk edebiyatında mensur hikâyeler*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurt, B. (2020). Ali Nazif Süruri. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-nazif-sururi>.
- Levend, A. S. (1984). *Türk edebiyatı tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muhammed Alî Tebrîzî (1374/1954). *Reyhânetü'l-edeb fî terâcimi'l-ma'rûfîn bi'l-künyeti evi'l-lakab*. Kitâbfürûşî-i Hayyâm.
- Muhammed Alî Terbiyet (1314/1896). *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*. Matbaa-i Meclis.
- Paker, S. (2014). Terceme, te'lif ve özgünlük meselesi. H. Koncu vd. (Haz.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh içinde* (s. 36-71), Klasik Yayınları.
- Polat, K. (2016). *Alî Nazîf'in Zînetü'l-Kelâm'ı ve Türk belâgatindeki yeri* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Polat, K. (2020). Alî Nazîf ve Zînetü'l-Kelâm'ı üzerine değerlendirmeler. *Turkic Linguistics and Philology*, (2), 7-16.
- Polat, K. (2020). Tercüme-i miftâhu'l-bedâyi (Ali Nazif Süruri). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-miftahu-l-bedayi-ali-nazif-sururi>.
- Reşîdüddîn Vatvât. *Hadâiku's-sihr fî dekâiki 'ş-şî'r*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail 407.
- Süruri, G. (2002). *Kıldan ince kılıçtan keskince* (3. baskı). Doğan Kitap.
- Şimşek, E. (2020). Telif-tercüme kavramı bağlamında Vâhidî'nin Saâdetnâme'si üzerine düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1), 97-111. <https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0034>
- Vahîd-i Tebrîzî. *Cem 'ü'l-muhtasar*. Konya Yazma Eserler Kütüphanesi BY5128/3.
- Vahîd-i Tebrîzî. *Miftâhu'l-bedâyi*. Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 2748.

- Yaman, A. (2016). *Nazif Sürûri'nin Terbiye-i İslâmiyye adlı eserinin değerlendirilmesi (transkripsiyonu, sadeleştirilmesi ve bazı açılardan analizi)* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yazar, S. (2018). Bir tercüme metni olarak Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd mesnevisine dair bazı dikkatler. B. Kemikli ve O. Kocatürk (Ed.), *Cem Sultan ve Dönemi* içinde (s. 139-169). Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Yazar, S. (2020). Bakir bir araştırma sahası olarak Osmanlı tercüme geleneği. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1), 153-178. <https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0042>
- Yazıcı, T. (1992). Belâgat: Fars edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5, 383-384.